

МІСЦЕ І РОЛЬ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ПОЛІССЯ

М.Ф.Новікова, аспірант

Державний агроекологічний університет

У статті зазначається важливість зернової галузі в поліському регіоні. У статті висвітлені питання виробництва зернових культур Полісся. Визначено місце зернових в економіці регіону та економічну ефективність галузі. Викладена ідея господарювання на основі широкомасштабної оренди та насичення сівозміни посівами зернових і зернобобових культур. Також визначено фактори підвищення економічної та екологічної ефективності зернового господарства.

ВСТУП

Зернові культури протягом багатьох років належать до основної групи продовольчих культур переважної більшості країн світу. Вони мають широкий спектр використання, зокрема на харчові потреби, на кормові цілі для тварин, у т.ч. як компоненти для виготовлення комбікормів. Солома і полова після відповідної підготовки і обробки займають значне місце серед грубих кормів для великої рогатої худоби. Посіви зернових використовують на зелений корм, у кормовому кліні – на сіно, сінаж і силос. Збирання ранніх зернових забезпечує використання посівних площ для пожнивних культур. Вони є добрим попередником для багатьох сільськогосподарських культур.

В Україні серед сільськогосподарських культур вони мають пріоритетне значення. Це зумовлюється як традиціями, так і високими якостями продуктів, які одержують із зерна. Впродовж тривалого історичного періоду розвитку хліб залишається незамінним і є мірилом усіх цінностей.

Питання ефективності виробництва зернопродуктового підкомплексу завжди цікавило дослідників. Зокрема, дослідження В.І. Бойка, П.І. Гайдучього, М.В. Калінчика, І.Г. Кириленка, І.В. Кобути, М.Г. Лобаса, З.П. Ніколаєвої, П.Т. Саблука, Л.М. Худолій, С.М. Чмиря та ін. охоплюють широкий спектр методологічних питань, реформування

відносин власності, становлення господарських пріоритетів, формування ринку готової продукції зернового підкомплексу тощо. Вивчаються проблеми реструктуризації підприємств та підвищення конкурентоспроможності зернової продукції.

Ми погоджуємося з думкою авторів, але вважаємо, що питання розміщення та спеціалізації зернової галузі є недостатньо дослідженими в регіональному масштабі. Актуальність цієї проблеми зумовлена як трансформаційними змінами, що відбуваються в агропромисловому комплексі та зерновому підкомплексі, зокрема необхідністю визначення факторів щодо поліпшення умов забезпечення населення продуктами харчування в Поліському регіоні, так і подальшому економічному й соціальному розвитку країни на засадах продовольчої безпеки регіонів. Таким чином, розгляд цього питання вимагає додаткового вивчення.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Поставлення завдання полягає у визначенні місця та ролі зернових культур в аграрному секторі Полісся, формування нового світогляду на основі залучення природних резервів господарств.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зернове господарство дореволюційної України розвивалося в комплексі з економікою Росії. Експортні поставки зерна Росії прямо залежали від українського виробництва, передусім пшениці та ячменю. Частка України в загальноросійському валовому зборі зернових тоді коливалася в межах 25- 29%. Обсяг заготівель зерна у 1920/21 м.р. у розрізі губерній свідчить про відносно високу питому вагу Степу – 68%, на лісостепову припадало 29,1%, на поліську – 2,9%[1]. У 1921/22 рр. степова зона перетворилася з головної житниці України і Союзу на споживача. На неї припадає лише 13% загального обсягу заготівель зерна, решта - на губернії зон Лісостепу і Полісся 20% і 67% відповідно [2]. Отже, частка Полісся вже тоді була значною.

За умов сьогодення традиційно головними зонами виробництва зерна для України є Степ і Лісостеп, на які у 1990-2003 рр. у середньому припадало 86% валових зборів (табл. 1). Вирощування зернових культур у цих зонах дозволяє використовувати біокліматичний і виробничий потенціал, виробляти більш дешеве і якісне зерно, розширювати ринки його збуту.

Українське Полісся займає північну і північно-західну частину України загальною площею близько 9,7 млн га, що становить 16,3% площі країни. Але, як показав досвід 2003 р., вирішення проблеми продовольчої безпеки регіону, забезпечення населення високоякісними продуктами харчування, тварин цінними кормами, а промисловість сировиною неможливе без налагодженого функціонування зернопродуктового підкомплексу в зоні Полісся.

Суттєві трансформаційні зміни в державі стали причиною регіональних змін у зерновій галузі, зокрема зниження ресурсного потенціалу степової зони спонукали наступні зміни. Так, питома вага площ Полісся під посівами зернових скоротилась з 15,5% у 1990 р. до 13,0% у 2003 р., натомість зросла частка валових зборів з 13,1% до 17,9%, що підтверджує важливу роль регіону у формуванні стратегічних запасів держави.

За останні тринадцять років зернові на Поліссі вирощувалися в середньому на площі 2010,5 тис.га, валовий збір становив 4621,6 тис.т і урожайність – 23 ц/га. Зернові в зоні Полісся є мало не єдиним ефективним джерелом постачання коштів у регіоні для абсолютної більшості сільськогосподарських виробників.

Таблиця 1 - Питома вага областей у посівних площах і виробництві зерна (всі категорії господарств)

Зони	1990 р.		2000 р.		2001 р.		2002 р.		2003 р.	
	площа, тис.га	валовий збір, тис.т	площа, тис.га	валовий збір, тис.т	площа, тис.га	валовий збір, тис.т	площа, тис.га	валовий збір, тис.т	площа, тис.га	валовий збір, тис.т
Волинська	2,0	1,8	2,1	2,1	1,9	1,5	2,0	1,8	1,5	2,8
Житомирська	3,5	2,7	3,0	2,9	2,8	2,1	2,8	2,3	2,8	2,4
Закарпатська	0,4	0,6	0,5	0,7	0,5	0,6	0,6	0,7	0,3	1,3
Івано-Франківська	1,0	1,0	0,9	1,0	0,9	0,8	0,9	0,8	0,5	1,3
Львівська	2,1	2,0	1,9	2,0	1,9	1,5	1,9	1,8	1,4	2,9
Рівненська	1,9	1,7	1,9	2,0	1,7	1,4	1,8	1,8	1,6	2,0
Чернігівська	4,6	3,4	4,1	3,4	3,9	2,7	3,8	3,2	4,8	5,2
Полісся	15,5	13,1	14,5	14,1	13,7	10,6	13,6	12,3	13,0	17,9
Лісостеп	37,5	39,0	39,1	43,8	37,3	36,0	37,3	40,2	39,2	45,1
Степ	47,0	47,9	46,5	42,1	49,0	53,4	49,1	47,6	45,8	37,0
Україна	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Примітка: За даними Державного комітету статистики України

Однак посіви їх також зменшуються, оскільки для їх вирощування не вистачає гарних попередників. Тому урожайність зернових надзвичайно низька, а валове виробництво зерна з року в рік знижується. Але слід зазначити, що темпи зниження обсягів виробництва є нищими від середніх по країні.

На думку експертів Міністерства сільського господарства США, причиною скорочення виробництва зерна в країнах Східної Європи є невдалі спроби урядів цих країн зберегти державний контроль як над експортом зерна, так і над внутрішніми зерновими ринками, що заважає фермерам одержати вигоди від підвищення світових цін та знижує їх зацікавленість у розширенні виробництва [3].

У виділенні агрокліматичних зон вирішальними були визначені природні й економічні умови. Рішенням Міністерств економіки і сільського господарства і продовольства як таконометрична одиниця виділення зон взята адміністративна область. У зв'язку з цим у склад Полісся входять такі області: Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Чернігівська.

Поліський регіон займає 8,1 млн га сільськогосподарських угідь, у т.ч. близько 5,2 млн га ріллі, або відповідно 19,4% і 16% цих земель країни. Переважають низькородючі дерновопідзолисті ґрунти. Менш продуктивний ґрунтовий покрив компенсується значною кількістю атмосферних опадів, що дозволяє одержувати високі врожаї сільськогосподарських культур. Розвиток сучасного зернового господарства Полісся перш за все пов'язаний із розвитком території, де проводиться процес господарювання. До складу зони Полісся входять сім областей. Проте близько 50% посівних площ і 45% валового збору регіону припадає на Чернігівську та Житомирську області (рис.1).

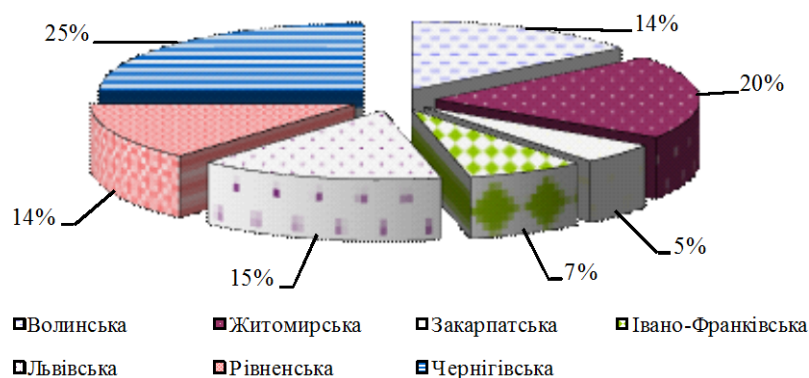

Рисунок 1 - Питома вага областей у виробництві валових зборів Полісся у 1990-2003 рр.

Аналіз структури посівів зернових показав, що озимі культури відіграють важливу роль в організаційному пом'якшенні напруження у задіянні технічних засобів у весняний період польових робіт. У 1995-2000 рр. на озиму пшеницю припадало 50-60% валового збору зернових. Середня урожайність у сприятливі роки досягала 41,7 ц/га, у тому числі на Поліссі – 24,8 ц/га. У 2003 р. урожайність озимої і ярої пшениці становила лише 14,1 і 17,2 ц/га (21,3 і 19,0 ц/га в зоні Полісся (табл. 2), що призвело до виробництва 28661,4 і 7332,1 тис.т зерна (8796,3 і 2203,2 тис.т у зоні Полісся). Порівняно із світовими стандартами це низька урожайність. Проте деякі підприємства, такі, як ПСП “Віра” Бердичівського, ПОП “Україна” Брусилівського та ПСП “Волинь” Новоград-Волинського району Житомирської області, застосовуючи комплексні сучасні технології, одержали у 2002 р. 34,8 ц/га. Для порівняння в Україні середня урожайність пшениці озимої у 2002 р. становила 31,4 ц/га, Польщі – 36,9 ц/га, Угорщині – 50,6 ц/га, Німеччині – 63,3 ц/га, США – 58,3 ц/га, Канаді – 24,2 ц/га.

Таблиця 2 - Урожайність зернових культур у Поліському регіоні (всі категорії господарств, ц/га)

Показники*	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Зернові і зернобобові - всього	19,0	21,0	24,5	21,7
Озимі зернові	19,2	20,3	24,8	19,9
Озима пшениця	21,9	21,9	28,2	21,3
Озиме жито	14,2	17,2	18,7	17,2
Ярі зернові	18,7	22,0	24,1	22,8
Яра пшениця	15,7	21,0	21,3	19,0
Ярий ячмінь	19,7	23,7	25,7	21,0
Кукурудза на зерно	36,9	40,5	42,7	38,3
Зернобобові	15,4	17,7	17,1	16,1

*За даними Державного комітету статистики України

Розглянемо деякі аспекти виробництва зерна більш детально. Для цього скористуємося досвідом роботи сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Природно-кліматичні умови Житомирщини є типовими для всього північного Полісся. Характерними ознаками для області є строкатість ґрунтового покриття. Займаючи 5% території, 3,8%

сільськогосподарських угідь і маючи 2,9% чисельності населення держави, Житомирська область у 2000-2003 рр. виробила 2,5% зерна від загального валового збору в Україні. При цьому питома вага області в зібраній площі зернових культур усіх категорій господарств становила 2,9%, а урожайність (21,4 ц з 1 га) перевищувала середньодержавний рівень (20,9 ц з 1 га) на 2,4%.

Починаючи з 1990 р., площа посіву зернових і зернобобових культур на Житомирщині мала тенденцію до скорочення (у 1991-2003 рр. вона зменшилася на 193,2 тис. га, або 39,2%). Це обумовлене, головним чином, скороченням обсягів виробництва, зниженням рівня інтенсифікації, зменшенням обсягів внесення органічних і мінеральних добрив, загальним погіршенням культури виробництва та виведенням частини земель з обороту внаслідок аварії на ЧАЕС.

Стрибокподібне зростання урожайності і площ посіву в окремі роки пов'язане з прийняттям ряду нормативно-правових актів, зокрема Закону України "Про зерно та ринок зерна в Україні", який мав вирішальне значення для формування ринку зерна в області. Та найбільш сприятливим був 1990 р., коли урожайність становила 26,8 ц/га (у 2003 р. – 16,0 ц/га, або майже вдвічі нище зазначеного рівня).

Розвиток ринку зерна відображає стан економіки всього аграрного сектора, тому вирішення проблемних питань зернової галузі Полісся є запорукою забезпечення продовольчої безпеки в регіоні.

Використання наявного потенціалу повною мірою дозволить країні стати важливим експортером сільськогосподарської продукції на світовому ринку. Для цього необхідні подальші реформи в галузі з метою поліпшення організації і управління суб'єктами господарювання, розвиток інфраструктури сільськогосподарського виробництва. Ці реформи дозволять утримати і розширити порівняльні переваги вітчизняного сільського господарства на міжнародному рівні.

Таблиця 3 - Структура посівних площ у Житомирській області (господарства усіх категорій,%)

Культури*	1990р.	1995р.	1999р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Вся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100
Зернові культури	39,5	40,5	38,7	41,4	45,2	44,9	40,5
Озимі зернові:	23,6	23,2	20,8	23,5	25,7	24,5	13,8
– пшениця	17,2	15,5	13,3	15,0	15,9	14,4	6,5
– жито	6,4	7,7	7,5	8,4	9,7	10,0	7,2
– ячмінь	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
Ярі зернові:	15,8	17,3	17,9	17,9	19,5	20,4	26,7
– пшениця	0,0	0,1	1,1	1,3	1,1	1,5	2,4
– ячмінь	8,2	10,5	8,8	8,5	8,8	9,1	11,7
– овес	3,3	3,9	4,6	4,3	5,4	5,9	7,7
– кукурудза	0,9	0,2	0,4	0,2	0,2	0,4	0,9
– просо	0,1	0,1	0,3	0,6	0,4	0,2	0,2
– гречка	0,7	0,6	1,1	1,5	1,9	1,3	1,0
Зернобобові	2,6	1,9	1,6	1,5	1,7	2,1	2,7
<i>*За даними Житомирського обласного управління статистики</i>							

У роки демократичної розбудови незалежної суверенної держави, незважаючи на скорочення посівних площ, частка зернових у структурі площ посіву становить понад 40% (у Житомирській області вона залишалась майже незмінною до 1999 р. та вже починаючи з 2000 р.

частка їх зростає). Винятком є 2003 р., коли внаслідок загибелі озимих селяни висаджували інші культури.

За рахунок зерна значною мірою формуються продовольчі запаси області, страхові і насінневі фонди. Зерно є базовим продуктом гарантування продовольчої безпеки, важливим чинником створення високого рівня матеріального добробуту.

Політичні, економічні і соціальні зміни в державі формують нові засади для функціонування агропромислового комплексу і зернової галузі, зокрема. Реформування аграрного сектора спонукає зміни в спеціалізації окремих регіонів. Бажання аграріїв отримувати прибутки поряд підвищенням ризику прийнятих виробничих, технічних та інших рішень зумовили деформацію рослинництва на користь зерновиробництва.

Внаслідок неврожаю сільськогосподарський товаровиробник, не звертаючи уваги на сівозміни, висаджує ті культури, які, на його думку, дадуть швидке повернення витрачених коштів, і такою рятівною соломинкою часто-густо стають зернові чи соняшник.

Традиційно основою зернового господарства Житомирщини лишається озима пшениця, на яку припадає найбільша частка у загальній площі посіву зернових та валових зборів, у той час як забезпеченість України високоякісним зерном зернобобових культур у 1990-2003 рр. становить менше 50%, а з таких культур, як горох польовий, горох філбі, практично повністю відсутні. У той самий час як попит на них на внутрішньому, а особливо зовнішньому ринку є високим, а ціна продажу – на рівні пшениці 3-го класу. Фактично виробник вирощує не ті культури, які потребує ринок.

Основною причиною зменшення валових зборів до 2000 р майже по всіх наведених культурах було зниження врожайності. Наявні диспропорції у структурі посівів, недотримання сівозмін, низька культура землеробства негативно позначилися на рівні ефективності зернової галузі та розвитку аграрного сектора в регіоні.

Класичним способом нарощування виробництва в рослинництві є збалансоване і вчасне внесення добрив. З огляду на їх дорожнечу важливу роль, особливо в господарствах населення, відіграють сівозміни. Вони можуть істотно підтримувати родючість ґрунту за рахунок багаторічних трав. Так, за даними ННЦ “Інституту аграрної економіки” 1 га багаторічних трав здатний виробити 500-700 кг/рік гумусу, що еквівалентно 20-30 т гною [4].

Вся північна частина України (зона Полісся) та Західна Україна (передгірські та гірські райони) є зонами з порівняно не високою родючістю ґрунтів, вони не придатні для вирощування таких поширених в Україні зернобобових культур, як горох посівний, соя, боби кінські. Тобто на багатьох мільйонах гектарів широкомасштабне високоефективне товарне виробництво зернобобових можливе тільки за рахунок пелюшки та вики ярої, які не потребують інших додаткових затрат (у т.ч. хімічних засобів). Як відомо, використання цих культур дозволяє біологічним шляхом знищувати бур'яни, біологічно рихлити ґрунт та забезпечувати інші культури азотом, що і дозволяє отримувати 2,5-3,5 тонн зерна з одного гектара та 1,5-2,0 тонни з одного гектара насіння ріпаку без використання хімічних засобів.

Тому вирішення проблеми підвищення врожайності та відсутності попередників для вирощування зернових культур можливе завдяки застосуванню досвіду розширеного відтворення, впровадженого в Житомирській області, що передбачає концентрацію сільськогосподарського виробництва на великих площах, насамперед використовуючи широкомасштабну оренду землі. Такою є біологічна система ведення землеробства “Древлянська” [5].

Суть даної системи полягає в:

1 Біологічному способі відновлення родючості ґрунтів за рахунок насичення посівів однорічними бобовими культурами – горохом польовим (пелюшкою) та викою ярою в сумішках з вівсом та ячменем, ярих пшениць та тритікале, гірчиці та ріпаку, а також при посіві їх у чистому вигляді: а) біологічному способі знищення бур'янів, особливо такого злісного у наш час, як пирій повзучий, шляхом посіву вико-вівсяних сумішок; б) біологічному способі поповнення запасів азоту шляхом широкого використання однорічних бобових культур; в) поліпшення фізичних властивостей ґрунту під посівами пелюшки та вико-вівсяних сумішок.

2 Високій насиченості посівів озимими зерновими (50%) та однорічними бобовими культурами (50%).

3 Високій спеціалізації, яка дозволяє виробництво зерна, за необхідності проводити на 100% посівних площ.

4 Високій забезпеченості кормовим білком.

5 Лабільності структури посівних площ залежно від потреб ринку.

6 Простоті у впровадженні, яка полягає у використанні скорочених сівозмін (2-4 пільних) та високій спеціалізації.

7 Високій економічній ефективності за рахунок вирощування тих культур, які в наш час є найбільш високорентабельними.

8 Високій екологічності за рахунок значного зменшення застосування хімічних засобів (мінеральних добрив і гербіцидів) та широкого використання енергозбережних безполічкових обробітків ґрунту.

Важливою фуражною культурою для розвитку зернової галузі Полісся є ячмінь. Його середня урожайність 20 ц/га, він відзначається гарною екологічною адаптацією в умовах прохолодного. Значна частина ячменю йде на годівлю худобі, і лише невеликий відсоток посівних площ відводиться під пивоварний ячмінь, а саме його виробництво спроможне підвищити культуру землеробства внаслідок залучення інвестицій у галузь. Потреби України в пивоварному ячмені високої якості задовольняються лише на 25%.

У Житомирській області є позитивний досвід створення агропромислових формувань, які за умов оренди формують сировинну базу для промисловості. Таким підприємством є реформоване ПОП “Україна” Чуднівського району, землі якого орендуються Донецьким заводом “Сармат”. Господарство є вузькоспеціалізованим і займається вирощуванням пивоварного ячменю. Техніка, насіння, добрива та засоби захисту рослин постачаються орендарем, який, в свою чергу, повністю контролює процес виробництва.

Поряд з позитивним моментом залучення капіталу у сільське господарство є ряд негативних явищ. На жаль, у аналогічних підприємствах оренда має короткостроковий характер (до п'яти років), а отже, є невизначеною ситуація розвитку галузі в регіоні на майбутнє. Орендарі не зацікавлені в підвищенні заробітної плати, налагодженні виробничої та соціальної інфраструктури, підвищенні родючості ґрунтового покриву, дотриманні сівозмін, заходів охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки регіону. За умовами оренди інтенсивна технологія вирощування виснажує ґрунти, знижує їх родючість.

Ще однією недоречно забутою культурою є кукурудза на зерно. До 1990 р. її посіви займали значні площі, а потім внаслідок великих витрат виробництва почали скорочуватися і в 2002 р. становили 125,7 тис.га (у 2003 р. – 196,4 тис.га внаслідок загибелі озимини) або близько 45% від

рівня 1990 р. Особливість сучасного стану виробництва зерна кукурудзи полягає не стільки у втраті інтересу сільськогосподарських товаровиробників до вирощування цієї культури, скільки у відсутності коштів для інтенсифікації виробництва. Вони не мають в достатній кількості ні посівної, ні збиральної техніки, а вирощена продукція майже не окупується.

Зауважимо, що саме вирощування ячменю та зернобобових у зоні Полісся є конкурентоспроможним, і за умови додержання всіх вимог технології та ринку ці культури спроможні принести значні прибутки виробнику.

Зернові як провідні культури займають чільне місце у формуванні фінансового стану сільськогосподарських підприємств Полісся. Але слід зазначити, що на Поліссі переважна більшість підприємств, що закінчили звітний рік з прибутками, мали широкий спектр виробничої діяльності, натомість вузькоспеціалізовані господарства в довгостроковому періоді зазнавали збитків, коли кон'юнктура ринку не була сприятливою до галузі. У значно кращому становищі перебували ті суб'єкти господарської діяльності, які на кооперативних засадах співпрацювали з пеперобними підприємствами і торгівлею.

Аналізуючи сучасний стан регіонального зернового господарства, не можна не звернути увагу на ряд чинників, які значною мірою впливають на ефективність зерновиробництва. До основних належать: матеріально-технічне забезпечення виробничої галузі (достатня кількість технічних засобів, що відповідають сучасним вимогам); постачання високоякісного посівного матеріалу; внесення необхідних доз мінеральних та органічних добрив; упровадження науково обґрунтованих сівозмін з опимальним насиченням посівів зерновими культурами.

Суттєвою причиною “недовиконання плану” вирощування зернових культур стають втрати зерна з комбайнів, непідготовленість елеваторів, а також нестача добрив і засобів захисту рослин для забезпечення виконання вимог технології та високопродуктивного виробництва. Як відомо, саме на Поліссі запорукою врожаю (40% від валового збору) є внесення раціональних норм органічних і мінеральних добрив. Недотримання технологічних вимог та норм внесення сідеральних та органічних добрив є однією з причин зниження врожайності зернових культур.

Враховуючи, що рівень застосування мінеральних та органічних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбуваються деградаційні процеси. Так, якщо баланс поживних речовин за період 1986-1990 рр. був позитивний по фосфору і майже рівноважний по азоту і калію, то за 1996-2000 рр. – негативний за всіма елементами живлення [6]. Поряд зі зростанням загального рівня внесених добрив на 1 га посівної площі зернових культур (табл. 4 і 5) їх рівень є низьким порівняно з 1990 р. (15-45%). Так, внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі в господарствах усіх категорій протягом періоду з 1990 р. по 2002 р. в Україні скоротилось у 5,2 разу, в тому числі на Поліссі – у 7,7 разу [7]. Частково втрати поживних речовин компенсуються за рахунок внесення органічних добрив. Їх скорочення протягом 1990-2002 рр. в Україні становило 4,75 разу, на Поліссі – 3,7 разу.

Трансформаційні зміни, що мають місце в державі, загострили наявні проблеми в аграрному секторі, зокрема брак обігових коштів сприяє зниженню матеріальної забезпеченості виробництва. Виникнення хаосу у використанні земель, порушення сівозмін, посилення процесів водної і вітрової ерозії, формування нових землеволодінь і землекористувань без урахування інженерної та соціальної інфраструктури призводять до кризи в соціально-економічній сфері.

Таблиця 4 - Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі зернових культур по регіонах Полісся (у перерахунку на 100% поживних речовин), кг

	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Волинська				
Зернові культури (без кукурудзи)*	27	35	28	38
Кукурудза на зерно	255	170	108	145
Житомирська				
Зернові культури (без кукурудзи)	15	22	17	15
Кукурудза на зерно	44	41	44	69
Львівська				
Зернові культури (без кукурудзи)	22	32	24	34
Кукурудза на зерно	81	108	99	147
Рівненська				
Зернові культури (без кукурудзи)	26	26	22	29
Кукурудза на зерно	127	143	149	127
Чернігівська				
Зернові культури (без кукурудзи)	8	16	16	21
Кукурудза на зерно	46	74	74	138
Україна				
Зернові культури (без кукурудзи)	15	21	24	25
Кукурудза на зерно	14	27	39	34
*За даними Державного комітету статистики України				

Таблиця 5 - Внесення органічних добрив на 1 га посівної площі зернових культур по регіонах Полісся, тонн

	Зернові культури (без кукурудзи)*				Кукурудза на зерно			
	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Волинська	0,5	0,5	0,6	0,8	0,0	0,0	5,2	6,8
Житомирська	1,0	0,8	1,0	1,0	16,8	9,9	2,9	2,6
Львівська	0,7	0,6	0,7	0,7	3,6	0,0	1,0	0,0
Рівненська	0,4	0,4	0,5	0,7	1,8	2,1	5,7	1,7
Чернігівська	0,4	0,5	0,5	0,7	2,0	1,6	1,0	0,8
Україна	0,7	0,7	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9	0,8
*За даними Державного комітету статистики України								

Без сумніву, активізація ресурсного потенціалу регіону за рахунок власного сільськогосподарського виробництва має всі можливості для гарантованого повного забезпечення населення продуктами харчування, переробної промисловості – сировиною, держави – значними валютними надходженнями. Про значні перспективи і резерви щодо використання природних, біологічних і технічних ресурсів вирощування зерна можна переконатися з таких прикладів. Спеціалісти Ерастівської дослідної станції Інституту

зернового господарства завдяки методам точного землеробства на основі рослинної і ґрунтової діагностики виростили на площі 920 га по 82,7 ц/га насіння та продовольчого зерна нових сортів озимини. Тому одержання стабільних високих урожаїв реальне. Проблема пов'язана передусім із забезпеченням енерго- та ресурсозбережних технологій вирощування зернових культур. Вирішення цієї проблеми можливе за умови застосування комплексної системи організаційно-економічних і техніко-технологічних заходів з урахуванням регіональних ґрунтово-кліматичних і соціально-економічних особливостей.

Поєднання сільського господарства з промисловістю та торгівлею дозволить перерозподілити фінанси з метою забезпечення зернової галузі сировиною і матеріальними ресурсами. У свою чергу, контрактне замовлення переробної та торговельної ланки ланцюга “виробництво-переробка-торгівля” зміцнить позиції кожною складовою системи, сприяючи виробництву високорентабельної продукції.

Проте наявний машино-тракторний парк не відповідає вимогам сучасного виробництва. На 1 січня 2004 р. в аграрному секторі Житомирщини використовувалося близько 2,7 тис. тракторів і 3,1 тис. зернозбиральних комбайнів. У 2004 р. кількість тракторів порівняно з 2000 р. зменшилася на 21,6%, зернозбиральних комбайнів – на 12%. Скорочення машино-тракторного парку тривало щороку. Основними причинами такого стану є фізичне і моральне старіння техніки та брак коштів на її оновлення та ремонт, а тому готовність тракторів до відповідних сезонів польових робіт становить 76-92%, а зернозбиральних комбайнів – 49-84%. Основними машинами сільське господарство забезпечене лише на 48-66% [8, 9]. Через несправність не використовується четверта частина тракторів і комбайнів. Близько 90% техніки, що лишилася в господарствах, відпрацювала по одному і більше термінів експлуатації.

Внаслідок зносу в Україні за період з 1990 по 2002 рр. списано понад 198 тис. тракторів, близько 46 тис. зернозбиральних комбайнів, десятки тисяч одиниць іншої сільськогосподарської техніки. На заміну списаної техніки за останні п'ять років внаслідок низької купівельної спроможності споживачів сільськогосподарськими підприємствами придбано лише 9,7 тис. тракторів, 3,9 тис. зернозбиральних комбайнів, з яких понад третина – зарубіжних, що були в експлуатації 3-8 років.

На заваді процесам реформування виступили такі фактори, як вкрай відстала, фізично і морально зношена матеріальна база, багатовідходні та екологонебезпечні технології в сільському господарстві та зерновому підкомплексі, зокрема. Так, на Житомирщині, за даними обласного управління статистики, інноваційна сфера охоплює лише три підприємства харчової промисловості. Сільськогосподарські підприємства залишаються осторонь інноваційного процесу. А власне, він є фундаментальною основою сталого, екологічнобезпечного й соціально спрямованого розвитку національних економік [10]. Агропромислова інтеграція дає змогу подолати відірваність товаровиробників зерна від кінцевих споживачів хлібопродуктів, посилити комплексне використання матеріально-технічних ресурсів, а також справедливо розподілити результати праці.

Серед багатьох складних проблем сучасності чи не найбільше занепокоєння викликає загострення екологічної ситуації в різних регіонах планети, що створює загрозу виживанню людства. Її вирішення можливе шляхом залучення внутрішніх та іноземних інвестицій у галузь.

На жаль, в інвестиційній діяльності з докорінної модернізації застарілого виробничого потенціалу в сільському господарстві протягом тривалого часу відсутня позитивна та стабільна динаміка. Інвестиції в основний капітал у сільському господарстві Житомирщини порівняно з 1990 р. практично відсутні. Дещо краща тенденція намітилася починаючи з 2000 р., коли обсяги інвестицій починають зростати порівняно з попереднім роком, але їх рівень не перевищує 10% від рівня, досягнутого у 1990 р.

Сільське господарство регіону зазнає значних організаційно-економічних перетворень. Так, виробництво зернових культур знаходиться в межах 1,5-2,5% від загального рівня по країні. Вочевидь зрозуміло, що жодні перетворення не дадуть бажаного ефекту без пріоритетної державної соціально-економічної політики в інноваційній сфері, адже область знаходиться на одному з останніх місць в Україні за обсягами інвестицій.

Ситуація ускладнюється тим, що сільське господарство є значним забруднювачем ґрунтових вод та земель як стаціонарними джерелами забруднення, так і транспортними засобами. Слід відмітити, що протягом 1990-2000 рр. в Україні внаслідок різкого спаду виробництва відбулось істотне скорочення обсягів шкідливих викидів, але вплив на екологічний потенціал відбувається не адекватно падінням обсягів виробництва.

На цьому етапі перед суспільством постає дві проблеми: забезпечення темпів зростання виробництва продукції за умов енергетичної кризи та значного підвищення цін на добрива, пестициди й інші хімічні препарати, а також вирішення проблеми екологізації, підвищення якості продуктів харчування і створенням відповідних організаційно-економічних, технологічних, правових та управлінських передумов їх вирішення.

Поняття продовольчої безпеки все частіше набуває значення забезпечення населення екологічно чистою їжею. Аналіз літературних та власних даних показує, що практично всі продукти харчування забруднені рядом небезпечних речовин на рівні, вищому від санітарно-гігієнічних нормативів.

Особливо значної шкоди Україні завдала Чорнобильська катастрофа: радіонуклідами забруднено 74 райони. Нині практично все сільське господарство України відчуває цей тягар. Тому розвиток аграрної сфери Полісся має свої особливості, пов'язані з унікальністю еколого-економічних, природно-ресурсних та соціокультурних умов, що склалися в регіоні.

Особливістю зернового ринку Житомирської області є те, що скорочення виробництва в області протягом 1990-1999 рр. зумовлене соціально-економічними, організаційними та іншими структурними змінами в економіці держави, а також негативною дією наслідків аварії на ЧАЕС, де виробництво продукції було згорнуто, оскільки населення виселене. На іншій частині забрудненої території виробництво можливе, але потребує додаткових витрат. Від аварії на ЧАЕС постраждало сім районів Житомирської області: Ємельчинський, Коростенський, Лугинський, Малинський, Народицький, Овруцький, Олевський, із землекористування було вилучено 63,6 тис.га земель. Так, забруднення частини території радіоактивними речовинами істотно звужує можливості виробництва та реалізації продукції, сільського господарства, у т.ч. зерна.

Незважаючи на значний проміжок часу, що минув після аварії, значні видатки та зусилля щодо ліквідації наслідків, спостерігаються невеликі зрушення в стабілізації ситуації. Аналіз світового досвіду підтверджує, що забезпечення стійкості розвитку регіону значною мірою визначається ефективністю інноваційних процесів. Специфічність умов господарської діяльності Полісся вимагає необхідності застосування нестандартних методів щодо їх здійснення. Враховуючи глобальний характер екологічної кризи, можна спрогнозувати виявлення зацікавленості до подібних досліджень міжнародної спільноти, оскільки їх результати можуть мати застосування і в інших регіонах світу.

Запобігання надходженню радіоактивних забруднень у сільськогосподарські рослини, зниження ступеня накопичення в їхніх органах радіоактивних речовин, а також розроблення шляхів їх виведення з організму тварин є одним із головних завдань сільськогосподарського виробництва на територіях підвищеного техногенного навантаження. Більше того, ці заходи є найважливішою проблемою, спрямованою в кінцевому підсумку на протипроменевий захист людини. Вирішення проблеми починається з комплексу заходів щодо зниження надходження

радіоактивних речовин у сільськогосподарські рослини – процесу, що становить початковий і головний стан їх руху по досить короткому ланцюгу та шляху до людини.

Практика виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, або, як її називають за кордоном, “органіки”, широко використовується в США, Канаді, Великобританії, Німеччині, Японії, Австралії та інших країнах. Вживання екологічно чистої продукції (органіки) корисно для здоров’я та безпечно, така їжа поживна і нефальсифікована, вирощена без застосування штучних хімікатів, пестицидів і мінеральних добрив, що є надзвичайно важливим та території, забрудненій радіонуклідами; містить більше вітамінів і мікроелементів, ніж вирощена за технологією, що традиційно застосовується; не завдає шкоди навколишньому середовищу; зменшує залежність від невідтворюваних ресурсів; запобігає появі сказу у тварин; покладається на сучасне і наукове розуміння екології та ґрунтознавства, використовуючи традиційні методи сівозмін, гарантуючи родючість ґрунтів і контроль над бур’янами і шкідниками [11].

Поліпшення екологічних умов для людини можливе шляхом посилення уваги уряду до проблеми екології в цілому. Доцільно зосередити увагу на розробленні програми, яка б передбачала підвищення рівня забезпечення збереження різноманіття видів сільськогосподарських рослин, збільшення привабливості сільського життя, розвиток екологічного туризму. Окремо передбачити доплати тим господарським суб’єктам, які не використовують на виробництві хімічні засоби захисту рослин, дотримуються гігієнічних норм у вмісті готової продукції, скорочують площі землі в обробітку за рахунок розширення пасовищ, пару або водойм. У цьому випадку заслуговує на увагу досвід Швейцарії щодо напрямку політики у бік підсилення екологічних умов виробництва [12], що так важливо в зоні Полісся, яка постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС та кризової ситуації у сільському господарстві регіону.

Для розвитку зернового господарства в зонах характерні нестабільність, значне коливання валових зборів, недосконалість структури посівів. Тому одним із основних завдань аграрної реформи є підвищення ефективності галузі сільського господарства, підвищення добробуту населення та забезпечення високого рівня здоров’я споживачів. Щоб вивести вітчизняне зернове господарство на належний рівень та забезпечити його прибутковість, товаровиробникам потрібна правова та фінансова підтримка держави, спрямована на придбання та впровадження новітніх технологій; високоврожайних і стійких проти хвороб сортів посівного матеріалу; розроблення науково обґрунтованих програм підтримки товаровиробників на регіональному рівні, що реально працюють.

Перехід до диверсифікованого типу економічного зростання впливає з логіки стабільного розвитку виробництва, її переробки і реалізації та здійснюється в різноманітних формах, але в основному у вигляді технічної, матеріальної та фінансової допомоги на умовах кредитування і корпоративних засадах.

ВИСНОВКИ

Валовий збір зернових культур у країні лишається достатньо низьким (20,2 млн т у 2003 р.), але поряд з цим частка Полісся щороку зростає .

Однією з умов виробництва якісного зерна на цих територіях є внесення оптимальних доз мінеральних та органічних добрив та проведення заходів щодо захисту рослин від бур’янів, шкідників і хвороб. У той самий час головною детермінантою вітчизняного зернового господарства є рівень розвитку матеріального забезпечення галузі.

Вирощування зернових за біологічними технологіями дає можливість раціонально використовувати засоби виробництва, одержувати екологічно чисту продукцію й забезпечувати збереження навколишнього середовища від забруднення рештками добрив і пестицидів.

Диверсифікація капіталу переробних підприємств у сільськогосподарське виробництво з метою створення власної сировинної бази і підвищення ефективності виробничого потенціалу підприємств в умовах ринку здійснюється за рахунок поєднання інтересів товаровиробників, що сприяє рівномірному розвитку галузей агропромислового комплексу і підвищенню ефективності використання сукупного потенціалу виробничих об'єднань.

SUMMARY

The paper attach importance to grain production in Polissya area. The paper considers the problems of producing and selling grain crop products in the Polissya region. It also determines the role of cereal crops in the economy of the region and economic efficiency of this branch. It also represents a short survey of agriculture on the basis of the lease ground and saturation of the grain crops. The paper describes some factors of economic and ecological efficiency of grain production.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко О. Українське зерно до революції // Зерно і хліб. – 2003. - №2. – С.12-13.
2. Рубач М. Сільське господарство України. – Держсільгоспвидав України. - К.: 1958.
3. Лобас М.Г. Розвиток зернового господарства України. – К.: 1997. – 448 с.
4. Бойко В.І. Притчею во язицех стала хронічна збитковість товаровиробників збіжжя // Зерно і хліб. – 2004. - №2. – С.16.
5. Іванюк В.О. Відновлення родючості ґрунтів Полісся впровадженням посівів гороху польового (пелюшки) // Пропозиція. – 2000. - № 10. – С. 28-30.
6. Лобас М.Г. Сучасні ґрунтозахисні, ресурсо- і енергозберігаючі технології, надійну, високопродуктивну і ефективну техніку – в основу Національної програми охорони земель та розвитку АПК на період 2004-2015 рр. Формування і реалізація державної політики розвитку матеріально-технічної бази агропромислового комплексу в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 335-338 с.
7. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / За ред. П.Т. Саблука та ін.- К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 198.
8. Кучер С.В. Фактори впливу на стан ефективності зернового господарства в Україні // Економіка АПК. – 2004. - № 1. – С. 114-118.
9. Наявність та списання тракторів, сільськогосподарських машин в сільському господарстві України на 1 січня 2004 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 186 с.
10. Трегобчук В.М. Еколого-економічні пріоритети розвитку України в контексті сталого розвитку // Екологічний вісник. – 2003. - №9-10. – С.12-15.
11. Шлапак В.О., Чопенко В.М. Створення інфраструктури виробництва та маркетингу екологічно чистої овочевої продукції в Україні // Економіка АПК. – 2004. - №1. – С.135-141.
12. Власов В.І. Аграрна політика Швейцарії // Агроінком. – 2004. - №3-4. – С.65-66.

Надійшла до редакції 18 лютого 2006 р.